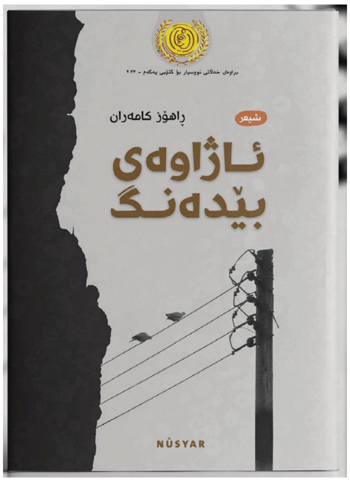

ئاژاوەی بێدەنگ
گوتاری نیورۆتیکی و شیعریەتی یاخیبوون

حسێن لەتیف
(دەربەندیخان)

١

لەسەرەتای سەرەتاکانەوە، شیعر دوو تەرزی سەرەکییە، تەرزی یەکەم تەرزی ئۆرفییە، تەرزی دووەم تەرزی هۆمیرییە. یەکەمیان ئاماژەیە بۆ ناوی (ئۆرفیۆس)ی شاعیر، دووەمیشیان ئاماژەیە بۆ هۆمیرۆس. یەکەمیان شیعر دەباتەوە سەر دۆخە دەروونی و ویژدانییەکانی تاکەکەس، لە کاتێکدا دووەمیان شیعر دەباتەوە سەر نەتەوە و پاڵەوانەکانی نەتەوە. شیعری هۆمیری سووڕانەوەیە بەدەوری شتە گەورەکاندا، ئەو شتانەی زۆرینە دەیبینن و بۆیان گرنگە، بەڵام شیعری ئۆرفی سووڕانەوەیە بەدەوری حاڵەتە دەروونییەکانی تاکەکەسدا. لە کۆمەڵگەیەکدا کە مرۆڤی تاک ڕەهەندی زۆرترە لە مرۆڤی فرەڕەهەند، کەمتر پێشوازی لە شیعری ئۆرفی دەکرێت بە حوکمی باڵادەستبوونی یەک جۆر لە بیرکردنەوە و زاڵبوونی یەک تێڕوانین بۆ ژیان و ئەدەب و مرۆڤ.

تایپی شیعری ئۆرفی، ئەو تایپەیە «خەزعەل ئەلماجدی» (١) پێی وایە ئایینەی شیعر مسۆگەر دەکات.

لە تەرزی شیعری ئۆرفیدا شتگەلێک دەبن بەکەرستەی شیعر، شتی بچووک، بەڵام توانستی گەورەی دەقنووس دەردەخەن لە بەرهەمهێنانی شیعردا، سادە بەڵام گرنگ لە پەیکەری شیعردا، ئاسایی بەڵام ناباو لە بەکاربردندا، ئەو شتە بچووکانەی قۆناغێکی تەمەنمان بۆمان گرنگ بوون، لەگەڵ گەورەبوونماندا ئەوانیش بچووکبوونەوە، ئەو شتە سادانە کاڵبوونەوە، ئەو شتە ئاساییانە ئاوابوون، وەک ئەوەی گەورەبوونی ئێمە لەسەر حسابی بچوکبوونەوە و کاڵبوونەوە و ئاوابوونی ئەو شتانە بێت. ئەگەر بۆ تێگەیشتن لە شیعری هۆمێری پێویستمان بە گەڕانەوە

بێت بۆ مێژوو، بۆ ناسینی قارەمانەکانی ناو مێژوو، ئەوە بۆ تێگەیشتن لە شیعری ئۆرفی پێویستمان بە هیچ کام لەوانە نابێت، بەڵکوو پێویستمان بە چەمکەکانی دەروونشیکاریی فرۆید هەیە، پێویستمان بە ناسینی دنیای سەرمایەداری و ژینگەی تاکەکەسی و نەستی دەقنووسی هەیە، وەلێ مەیلی گەڕانەوە بۆ منداڵی لای دەقنووسی شتە بچووکەکان جۆرێکە لە «Neourosis» هەموو مرۆڤێک ڕێژەیەکی لە نیورۆسیسی تێدایە، چونکە ڕێژەیەک لە چەپاندنی هەڵگرتووە، کاتێک ئیگۆ و سوپەر ئیگۆ دەبنە بەربەست لەبەردەم ئید و غەریزە ئاژەڵییەکان، ئیدی ئەم بوونەوەرە لە ئازادیی تەواوەتیی چێژ بێبەش دەبێت و نەخۆش دەکەوێت، چونکە لەگەڵ مەیل و بیرکردنەوەی ئەواندا بۆ ژیان یەک ناگرێتەوە، کەسانی ڕەشبینن. نیورۆسیس لە فەرهەنگی ئینگلیزیدا ناوە، ئاوەڵناوەکەشی «neourtic»ـە، لە زمانی عەرەبیدا «عوساب» ناوە و «عوسابی» ئاوەڵناوەکەیەتی. لەبەر ئەوەی لە زمانی کوردیدا هاوواتایەکمان نییە، بۆیە لەم نووسینەدا وشەی نیورۆتیک بەکاردەهێنم، نیۆروتیک وەک ئاوەڵناوێک بۆ ئاخێوەر و دەنگە شیعرییەکەی ناو دەقەکە.

(Neourosis - عوساب) نەخۆشییەکی دەروونییە هیچ پێوەندی بە جەستەوە نییە. ئەوانەی نەخۆشی (عوساب- نیورۆسیس)یان هەیە واقیع ڕەت دەکەنەوە، چونکە لەگەڵ مەیل و بیرکردنەوەی ئەواندا بۆ ژیان یەکناگرێتەوە، کەسانی ڕەشبینن. یەکەم جار فرۆید لە ساڵی ١٩٠٧دا ئەم زاراوەیەی بەکارهێناوە، «عوساب»ی بە ئایینی تاکەکەس و ئایینی بە عوسابی دەستەجەمعی وەسف کردووە (مرض بالغرب، ص١٥٩) (٢) نیورۆسیس ڕێگەمان پێ دەدات دەقی ئەدەبی پێ بخوێنینەوە، بە هۆیەوە چینی ژێرەوەی دەق ببینین. ئەگەر فیلیپ ڕیف نیورۆسی بەوە پێناسەکردبێت: «کەسی نیورۆسیس کەسێکە دەستەوەستانە لە ڕزگاربوون لە دەستی ڕابوردوو، لە قورسایی مێژووەکەی» (تەرابیشی، لا١٥)، ئەوە مەیلی گەڕانەوە بۆ ڕابوردوو، دەرکەوتەیەکی نیویرۆتیکانەی مرۆڤە. مرۆڤی نیورۆتیکی ئەو مرۆڤەیە پێیەکی لەناو ڕۆمانتیکیەتدایە، چونکە خەون بە ڕابوردووەوە دەبینێت.

ئامادەکردنەوەی منداڵی لە ئێستادا، لە پێناوی ڕەتکردنەوەیەکی دەمارگیرانەی ئێستادا نییە، هێندەی ئەوەی ترسە لە کاڵبوونەوەی عەشق و پێوەندی نێوان ئاخێوەر و بۆ ئاخێوراو.

بە بیرت دەهێنمەوە
ئێوارەیەکی پاییز بوو
باران وەک ڕێژنەی ئافەرینی مامۆستا بەسەر قوتابییەکی زیرەکدا
بەسەرماندا دەباری
شەقامەکان تەڕبوون
گوڵەکان تەڕبوون
ڕێبوارەکان چونکە عاشق نەبوون چەتریان هەڵدابوو
من و تۆ نا (ڕاهۆز کامەران، ل٧). (٣)

ئەو بارانەی لە زەمەنی (ئێستا)دا دەبارێت، دەقنووس دەباتەوە بۆ منداڵی و پۆلەکانی خوێندن، بۆ زەمەنی (ڕابوردوو)، زەمەنێک دڵ بە ئافەرینێک خۆش دەبوو. عوساب چییە جگە لە ڕزگارنەبوونی مرۆڤ لە ڕابوردوو، لە قبوڵنەکردنی ئێستا. ئاخێوەری ناو ئەم دەقە وەک کەسێکی (عوسابی) هەرنایەتە ناو «ئێستا»وە، بەڵکوو هەر لە ڕابوردوودایە، هەموو شتەکانی «ئێستا» هەر بۆ «ڕابوردوو»ی دەبەنەوە. بارانەکانی ئێستا! بارانەکانی ڕابوردووی بیر دەهێننەوە.

دڵۆپەی باران
لەناو چاڵایی شانتدا دەوەستا
بەتەنیشت منەوە هەنگاوت دەنا
من دڵۆپە بارانی ناو چاڵایی شانەکانتم ماچ دەکرد
بەتەنیشت تۆوە ڕێم دەکرد...
باران دەباری و
خۆر لێی دەداین
هەورەکان لەڕوویان نەدەهات بیخەنە پشت خۆیانەوە
خۆر خوشکی میهرەبانی ئەوان بوو هێشتا!
(هـ.س، ل٨).

کەسی نیورۆتیکی دەیەوێت زەمەن لە خاڵێکدا ڕابگرێت، وەک ئەوەی ساتە جوانەکانی ژیانی ئەو سەرەتا و کۆتایی مێژوو بێت. بەبێ ئەوەی بیر لەوە بکاتەوە ئایندە چی بۆ ئەو هەڵگرتووە. زەمەنی شیعری لەم دەقەدا «بۆشاییەکی گەورە کەوتووەتە بوونەوە» زەمەنی حەسرەت هەڵکێشانێکی ڕەخنەگرانەیە بۆ ساتە خۆش و زووتێپەڕەکان. زەمەن لە دەقەکەدا لە دەرەوەی ئەو پۆلێنەیە کات دەکات بە سێ یەکەوە «ڕابوردوو، ئێستا، ئایندە»، بەڵکوو تەنیا ڕابوردوو، ئێستا، بوونیان هەیە، «ئێستا»ش ڕەت کراوەتەوە، واتە ئاخێوەری ناو دەقەکە بە زەمەنی فیزیایی ڕازی نابێت، بەڵکوو لە بریتیدا زەمەنی شیعری خۆی هەیە. ئەو ساتەوەختەی ئێمە بە ئافەرینێکی مامۆستا دڵخۆش دەبووین، لە ئێستای گەورەبوونماندا، «ئێستا» بە مانا فیزیایی و فەلسەفییەکەی بچووکە، زۆریش بچووکە، بەڵام بە مانای زەمەنی شیعری گەورەیە، زۆریش گەورەیە. ئەو شتە بچووکەی دوێنێ «منداڵیمان» کەرەستەیەکی گرنگی شیعرییە لە ئەمڕۆی «گەورەبوونمان»دا، بەڵکوو گوتاری شیعری لەسەر بنیاد نراوە، گوتاری مەزنکردنی «ڕابوردوو»، بێبەهاکردنی «ئێستا»، جوان نیشاندانی «ڕابوردوو» لە بەرانبەر تاریککردنی «ئێستا». ڕاهۆز کامەران شاعیری شتی بچووک، بەڵام لە هەمان کاتدا گەورەیە.

شیعر خوڵقاندنی جیهانە، بەڵام بە کەرەستەی شیعری. بەو شێوەیەی جیهان لە کۆمەڵێک کانزا دروست بووە، جیهانی ئەم شیعرەیش لە شتگەل و ڕووداوگەلێکی سادە دروست بووە، ڕووداوگەلێک کە بۆ هەموومان گرنگ نین تا ساتەوەختێک دەبن بە شیعر. شاعیر خوڵقێنەرە، کیمیاگەرە، ئەو کەرەستە و ڕووداوەکان تێکەڵ بە کیمیای زمان دەکات، شاعیر سروشتی کیمیاگەری هەیە، لە شتی سادە و بچووک ڕووداوی زمانیی و شیعری دەخوڵقێنێت.

زەمەنی بانگکردن بەسەر چوو
ئەگینا بانگم دەکردیت
ئایا دەهاتی بەدەم بانگی حەقی منەوە خۆشەویستم؟
بۆ ئەوەی بۆ یادی ئەو ڕێبوارانەی گەرەکیان بوو تەڕ نەبن
لەبەر پەنجەرەکەدا جگەرەیە بکێشین؟!
(هـ.س، ل٨).

دەشێت دیمەنێک، وێنەیەکی لەو جۆرە، چەندان جار ببینین و بۆمان گرنگ نەبن، بەڵام کاتێک شاعیر زمانی پێ دەبەخشێت، گرنگییەکی شیعری پەیدا دەکات، ئەویش ئەوەیە شاعیر بۆ خوڵقاندنی جیهانی شیعرەکەی پێویستی بە جەنجاڵی و ئاڵۆزی نییە، بەڵکوو وەک کیمیاگەرێک لە کانزا و ماددەی سەرەتایی فۆرم و شتی نوێ دەخوڵقێنێت، ئەمیش جیهانی شیعری خۆی دەخوڵقێنێت. هەموو شتێک کە دەیبینین دەشێت کەرەستەی شیعرخوڵقێن بن، بە مەرجێک شاعیر کیمیاگەری زمان بێت.

«شیعر لەناو زماندا نییە بەو شێوەیەی ڕەنگ و بۆن لە گوڵدا هەن» (ئەدۆنیس.ص ١١٠) (٤)، بەڵکوو ئەوە شاعیرە شیعرییەت بە زمان دەبەخشێت، ئەوەش لە ڕێگەی بەکاربردنی ناباوانەی زمانەوە، وشە لە مانا فەرهەنگی و ڕۆژانەییەکانی ڕزگار دەکات. ئاسایی بوون ئافاتی شیعرە، شیعر ڕزگارکردنی شتەکانە لە دۆخی ئاساییبوون بۆ دۆخی ناباو، ئەمەش لە ڕێگەی بەخشینی وەزیفەی نوێ و نائاسایی بە شتە باو و دووبارەکان.

٢

ئێمە پێشتر باسمان لە زەمەنی فیزیایی و زەمەنی شیعری کرد، ئەوەش ڕێگەمان پێ دەدات بڵێین لە دەقی «بۆشاییەکی گەورە کەوتووەتە بوونەوە»دا، خۆمان لەبەردەم دوو بووندا، بوونێکی (فیزیایی) و بوونێکی (شیعری)دا دەبینینەوە. هەردوو «بوون»ەکە لە مەترسیدان، بوونە فیزیاییەکە بە هۆی قورسبوونی زەوی و پیسبوونی ژینگە و داگیرکردنی ئەستێرە و هەسارەکانەوە لەلایەنە مرۆڤەوە کەوتووەتە مەترسییەوە، بوونە شیعرییەکەش لە مەترسیدایە، بەهۆی چەقبەستوویی زەمەنەوە، کە زەمەنێکی شیعرییە.

ڕۆژەکان دەبوو بڕۆن
نەڕۆشتن
هەینییەکان کە دەبوو بێن
نەهاتن
ئەوانەی کە دەبوو بمێننەوە
نەمانەوە
بۆشاییەکی گەورە کەوتووەتە بوونەوە
ژیان هەر ئەو ڕۆژانەبوون بە ژێر باراندا تێمانپەڕاندن
دەست لەناو دەست (هـ . س، ل١٠).

نیورۆتیکبوونی ئاخێوەری شیعری، چەندە دەردێکی کولتووری و سەپێنراوە، هێندەش بژاردەیەکی شیعرییە.

٣

ژیانی ئێمە ئەوانی تر دیزاینیان کردووە، ئێمە کە دەبوو یاخی ببین و نەبووین، کە دەبوو بژین و نەمانتوانی، کە دەبوو هەڵوەستە بکەین و نەمانکرد، کە دەمانویست کۆتە کولتوورییەکان بشکێنین و نەمانشکاند! درەنگ لە مانای یاخیبوون تێگەیشتین. یاخی بوون لە پێناوی وێرانکردنی دنیای «ئەوان»ی تر نا، بەڵکوو لە پێناو چێکردنی دنیای «خۆمان»دا، بەڵام نەبووین:

دەبوو ئێمە کارمان بەسەر خەڵکییەوە نەبێت
دەبوو گوێ نەدەین بە پشێوی دڵی وان
بە بووکەڵەی دڵی منداڵانی ڕۆیشتوو
دەبوو هەموو شتێک فەرامۆش بکەین
وەک چۆن لەیلا، گۆزەکەی دەخستە سەرشانی
ئەڤینمان بخەینە سەر شان و لەپاڵیەکدا ڕێ بکەین.
(هـ. س، ل١٠).

واتە کەسی نیورۆتیکی، کەسێکی خود (ئەڤین/ نەرسیس)ی نییە، هێندەی ئەوەی «ئەو»ی ترە. بەڵام کاتێک درک بەوە دەکات «ژیان گوزەراندن» بە دڵی «ئەوان»ی تر دنیای «ئەمان»ی وێران کردووە، هەموو شتێک لەدەستچووە، ئیتر زەمەنی شیعری کە زەمەنی ئێستاشە، دەبێتە گریان بۆ زەمەنی ڕابوردوو. دەشێت ئەو زەمەنە بە زەمەنی لەدەستچوو ناو ببەین، هەر بۆیەشە «بۆشاییەکی گەورە کەوتووەتە بوون»یەوە.

لێرەدا ئێمە دەکەوینەوە بەردەم پرسی «هەست» و «نەست» بە دەربڕینە فرۆیدییەکە،

نەست گەنجینەی ئارەزووە چەپێنراوەکانی مرۆڤە، هەست چاودێری و کۆنترۆڵی کردووە. نەست خودی ڕاستەقینەی مرۆڤە، هەستیش کولتوور و کۆمەڵگەیە، لە ڕێگەی سیستمی چاودێرییەوە، ڕێگە لە ئازادانە ژیان و بۆ خۆژیانی تاکەکانی دەگرێت. بە باوەڕی (ئەریک فرۆم)یش بەرکەوتن و ناکۆکی تاک لەگەڵ کۆمەڵگەدا هەر لەوێوە سەرچاوە دەگرێت کە تاک ناتوانێت ئارەزووەکانی خۆی بەدی بهێنێت.

بەدەربڕینێکی تر، هەست هاوتای «دڵ»ـە و نەست هاوتای «عەقڵ»ـە. دڵ خودی مرۆڤە و عەقڵیش ئەوانی ترە. عەقڵ لە یەکێک لە مانا و داتاشراوەکانی ناو زمانی عەرەبیدا، بەواتای بەستنەوە دێت. عەقڵ ئامرازێک نییە بۆ ئازادبوون، هێندەی ئامرازێکە بۆ بەستنەوەی تاک بە داوی کولتوورەوە.

هەڵبژاردنی «عەقڵ» پشتکردنە «خود»ـە لەم دەقەدا، پشتکردنە «خود» و ڕووکردن لە « عەقڵ» جۆرێک لە پەشیمانی بەدوای خۆیدا هێناوە، لەبەر ئەوەی دەقنووسی ئەم دەقە درکی بەوە کردووە، عەقڵ هیچ نییە جگە لەو گشت شتەی بە ڕێکەوتنی گشتی لەلایەن هەموانەوە ناونراوە عەقڵ و ڕێکەوتنی لەسەر کراوە.

لە دەقی «ئایا هەموو شاعیرێک سەرەتا لە شتێک هەڵهاتووە؟»دا نووسیویەتی:

دایکم بزماری باوەڕی خۆی داکوتی سەرەتا
دواتر باوکم و
پاشانیش مامۆستاکانم. (هـ. س، ل٢٢\٢٣).

دەقنووس خێزان و قوتابخانە، وەک ئامێزێکی گەرم و میهرەبان و شوێنێک بۆ فێربوون نابینێتەوە، بەڵکوو وەک دوو دەزگای کولتووری، چەپێنەر، دڵڕەق وێنایان دەکات، دوو دەزگا دەیانەوێت تەڵقینی بکەن، بە هۆی چەکوش و بزمارەوە:

ویستیان تێبگەم
تەختەم و
نەمتوانی،
بۆیە هاتمە دەرەوە و
ڕامکرد...
ڕامکرد تا
بووم بە شاعیر
ئایا هەموو شاعیرێک
سەرەتا لە شتێک ڕایکردووە؟
(هـ. س، ل٢٢/ ٢٣).

بەپێچەوانەی دەقی «بۆشاییەکی گەورە کەوتووەتە بوونەوە» لە دەقی «ئایا هەموو شاعیرێک سەرەتا لە شتێک هەڵهاتووە»دا ناکەوێتە ناو داوی کولتوورەوە، بەڵکوو هەڵدێت و ئەنجامی هەڵهاتنەکەشی گۆڕانێک بەدوای خۆیدا دەهێنێت کە بوون بە شاعیرە. گۆڕان لێرەدا ئاماژەیە بۆ گۆڕانێکی گەورە، گۆڕان بەو مانایەی لای ئۆڤیدی شاعیری یۆنانی هەیە نەک بەو شێوەی لای فرانتز کافکا هەیە. گۆڕان لای ئۆڤید بریتییە لە پرۆسەی گواستنەوە لە دۆخێکەوە بۆ دۆخێکی تر، بەلام لای فرانتز کافکا «گۆڕان» بریتییە لە گواستنەوە لە دۆخێکەوە بۆ دۆخێکی خراپ، هاوشێوەی گۆڕانی گریگۆری سامسا لە مرۆڤەوە بۆ مێروو. گۆڕانی ئاخێوەری ناو دەقی ئایا هەموو شاعیرێک سەرەتا لە شتێک هەڵهاتووە؟ گۆڕانە لە دۆخی کەرەستەیەکی بێ گیانەوە بۆ شاعیربوون. شاعیربوون بەو مانایە نا کەسێک هۆنراوەمان بۆ بنووسێت، بەڵکوو بە مانای بوون بە خاوەنی تێڕوانین و ویست و زمان، بە مانای هەڵوەستەکردن بەرانبەر بە دنیا و

نادادی و ستەم. دەقنووس تێڕوانینی هەیە بۆ دوو دەزگای زیندووی کۆمەڵگە، وەک دوو دەزگای سەرکوتکار وێنایان دەکات، ویستی هەیە بۆ یاخیبوون و لەئەنجامی تێڕوانین و ویستەوە، دەبێت بە شاعیر و پرسیار دەکات.

٤

هیچ شتێک لە بووندا تازە نییە، پرسیارەکان، قەیرانەکان، پرسیار و قەیرانەکانی ئەمڕۆ، هەمان پرسیار و قەیرانەکانی مرۆڤەکانی دوێنێن، مرۆڤی ئەمڕۆ پێیانەوە گرفتارە. مردن و لەدایکبوون، تەنیایی و دڵشکان، نەمریی و بیرچوونەوە، ئەو پرسە ئەزەلی و ئەبەدییانەن بە شێوازی جیاواز و لە سەردەمی جیاوازدا، مرۆڤ لە بارەیانەوە دەدوێت. مرۆڤە تازەکان پرسیارە دێرینەکان دەکەن، وەلێ بەدوای وەڵام و ڕاڤەی نوێدا دەگەڕێن بۆیان، مرۆڤی تازە هەڵگری نیگەرانی و نەخۆشییە دێرینەکانە.

ڕاهۆز کامەران وەک شاعیر، هەر زوو درکی بەوە کردووە هیچ شتێک لە بووندا تازە نییە، نیگەرانیی ئەو، هی ئەوە نییە مرۆڤ خەستەی نەخۆشییە وجوودی و کولتوورییەکانە، بەڵکوو نیگەرانی ئەوەیە ئەم جارە زۆر زۆر نەخۆش دەکەوێت، زۆر زۆر دڵی دەشکێت. دڵشکان ڕووداوە، بەڵام ڕووداوێکی تازە نییە، بەڵکوو بڕی دڵشکانەکەیە لە ژیانی ئاخێوەردا دەبێت بە ڕووداوێکی تازە، یان شایانی گێڕانەوە. شیعر دەربڕینی ناباو- نامەئلووفە. دەربڕینی ناباو جۆرێک لە ڕووداو لە زمانی دەقدا دروست دەکات و لەوێشەوە خوێنەر تووشی سەرسامی دەبێت.

ناوونیشانی دەقەکە ڕستەیەکی خەبەرییە، خەبەر لە شتێکی کۆن، بەڵام گرنگ دەدات.

دڵشکان، حاڵەتێک، یان نەخۆشییەک نییە، کۆتایی بێت، یان مرۆڤ لێی چاک ببێتەوە، دڵشکان هەمیشە لەگەڵماندایە و لەگەڵیدایین، دڵمان شکاندووە، دڵمان شکێنراوە، دڵ دەشکێنین و دڵمان دەشکێنرێت.

دڵ، کانزا نییە، بەڵام لەکاتی شکاندا دەبیسترێت، خۆمان دەیبیستین، نەک ئەوانی تر، دەشێت ئەوانی تر لە ڕوخسارماندا ببینن. «دەزانم دڵشکان شتێکی تازە نییە»، یەکێکە لە دەقەکانی ناو کتێبی ئاژاوەی بێدەنگ. « بەفر دەبارێت و دڵم لای تۆیە»دەستپێکی دەقەکەیە، ساتی بەفر کپی و هێمنییە، هەڵبژاردنی وەها ساتێک بۆ ئەوەیە دەنگی ئاخێوەر باشتر بگات.

«لە پەنجەرەی چێشتخانەکەتەوە» هیچ ئاماژەیەک نییە بۆ ئەوەی پەردەیەک بە پەنجەرەکەوە بێت، بۆیە هەموو شتێک ڕوون و دیارە، پەنجەرەیەک کە جێگای ژیان و مردن و دڵشکانی دووکەسی تێدا دەبێتەوە، لەوێوە سەیری دنیای دەرەوە دەکات، دەرەوە سارد و کپە، ژوورەوەش گەرم.

«پاڵتۆیەکم خودا دەزانێت لە چەرمی چ ئاژەڵێک -

لەبەردایە و بیرەیەک لە تەنیشتمدا...هیلاکم»

ئاماژەیە بۆ ئەوەی مرۆڤ چ دڵڕەقە؟ ئاژەڵ دەکوژێت و پێستەکەی دەکات بە پاڵتۆ تا خۆی لەسەرما بپارێزێت لەو کاتەی دەربارەی فیشەکێک دەدوێت کە لەمێژە پێوەی نراوە و نەیکوشتووە.

ئاخێوەر لەم دەقەدا هەموو شتێک دەزانێت، دەزانێت «شارەکان لەمێژە هەن، دڵشکان شتێکی تازە نییە» ئەوەی کە تازەیە بۆ ئەو بڕی زیاتری دڵشکانەکەیەتی.

شیعر دەربڕینی ناباوە، بۆ پرسە دێرین و

باوەکان، دەقەکە لە ڕێگەی بەکاربردنی ناباوانەی وشەگەلێکی باوی وەک «بەفر، پەنجەرە، چێشتخانە، ژیان، دڵشکان، مردن، فیشەک، شار» خۆی بنیادناوە. لە پێناوی گەیاندنی گوتارێکدا ئەویش کۆنی و لە مێژینەی بوونە، شارەکان لەمێژە هەن، هەروەها دڵشکانیش، شارەکان و دڵشکانەکان هێندەی یەکتر کۆنن. دەشێت مێژووی شار، مێژووی دڵشکانی مرۆڤەکانی بێت، باڵەخانە و ڕێستۆرانتەکان، دیوی سەرەوەی ئەو مێژووە بن، دڵی شکاوی مرۆڤەکانیش بەشی ژێرەوە و دیوی نەبینراوی ئەو مێژووە بن.

دەزانم دڵشکان شتێکی تازە نییە

بەڵام ئیتر من ئەم جارە

زۆر زۆر

دڵم شکا (هـ.س، ل٦٢)

ئەم جەختکردنە زۆرە زمانییە، ئاماژەیە بۆ ئەوەی لە دۆخێکی دەروونیی وەک دڵشکاندا، زمان چاکت ناکاتەوە، بەڵام ئامرازی هاوارکردنت پێ دەبەخشێت.

سیمۆنیدس گوتوویەتی: «شیعر تابلۆیەکی دەنگدارە، تابلۆ شیعرێکی ڕەنگدارە» (عەقڵی شیعری، ل٩٦).(٥)

دەقنووس دەیەوێت تابلۆیەکمان بە وشە بۆ بکێشێت. کەسێک لەم دیوی پەنجەرەوە، کەسێکی تر لەو دیوی پەنجەرەوە دەبینێت. ڕووبەری نەخشاندنی تابلۆکە پەنجەرەیەکە، ئەم پەنجەرەیە هەمان ئەو پەنجەرانە نییە ئێمە لێیەوە تەماشای دنیا دەکەین، جاک دریدا لە کتێبی لەبارەی زانستی نووسینەوە دەڵێت: (هیچ شتێک نییە لە دەرەوەی دەق)، پەنجەرەی ناو ئەم دەقە شیعرییە گەردوونێکە بۆ خۆی، چونکە وەزیفەی پەنجەرە بۆ ڕوانینە دەرەوەیە، بەڵام پەنجەرەی ناو ئەم دەقە شوێنە. شوێنێک هێندەی گەردوون، چونکە جێگەی دڵشکان و عەشق و ژیان و مردنی تێدا بووەتەوە. کاتێک دەڵێین شیعر دەستکاریکردنی زمانە، ئەوە مەبەستمان بەخشینی شوناس و وەزیفەی جیاوازە بە وشە و کەرەستەکانی زمان، دروست وەک ئەو وەزیفەیەی دەقنووس بە پەنجەرەی بەخشیوە. پەنجەرە هەر بەتەنیا شوێنێک نییە بۆ نیشاندانی مەودایەکی جوگرافی لە نێوان دوو کەسدا، کەسێک لەم دیوی پەنجەرە و کەسێکیتر لەو دیوی پەنجەرەکەوە، بەڵکوو لەوە زیاتریش ئاماژەیە بۆ نیشاندانی دوو زەمەنی جیاواز، زەمەنی پێکەوەبوون و زەمەنی دابڕان. پەنجەرەکە شوێنێک نابێت لێیەوە بڕوانرێتە ئاسۆ و ئایندە، بەڵکوو شوێنێکە بۆ بیرهێنانەوەی ڕابوردوو:

«خەریکم لە پەنجەرەکەوە

کە ڕۆژانێک لەو دیوییەوە

هەموو شتێک نوێ بوو،

لەو چاڵانە دەڕوانم

باراناو دایگرتوونەتەوە».(ل٤٩)

ڕابوردووخوازییش جارێکی تر جەخت کردنەوەیە لە نیورۆتیکبوونی ئاخێوەرە شیعرییەکەمان. دەقی (دەزانم دڵشکان شتێکی تازە نییە) بە جۆرێک لە جۆرەکان گەڕانەوەی دەقنووسە بۆ دەقی (بۆشاییەکی گەورە کەوتووەتە بوونەوە) دەقنووس نەیتوانیوە، یان نەیویستووە بەیەک هەناسە و ڕیتم دەقەکەی بنووسێت، وەکی تریش دەشێت گوزارشتکردن لە دۆخە نیورۆسییەکە بەیەک دەق کۆتایی پێ نەهاتبێت، هەر بۆیە دەقنووس لە جێگەی تردا دووبارە هەوڵی زمان بەخشینەوەیەکیتری بە دۆخە نیورۆسییەکەی داوەتەوە، ئەمەش لەو ڕاستییەمان نزیک دەکاتەوە شاعیران یەک دەق دەنووسن، بەڵام بە

ناوونیشانی جیاواز جیاواز. شاعیران نیگەرانییەک، یان ڕوانینێکیان هەیە دەشێت بە دەقێک، یان بە چەند دەقێک بتوانن ئەو نیگەرانی و ڕوانینەیان بنووسنەوە، وەک ئەوەی دەقنووسی (ئاژاوەی بێدەنگ) لەم دوو دەقەدا نیشانی داوین.

٥

شیعر داهێنانی وێنەیە، شاعیر وێنەسازە. لە نێوان داهێنانی وێنە و وێنەسازیدا، کەسیەتیی وێنەسازی هەیە. هەندێک کەسیەتی وێنەسازی بە (دەمامک) ناودەبەن، بەڵام من بە سوود وەرگرتن لە جیل دۆلۆز دەستەواژەی کەسیەتیی وێنەسازی بەکاردەهێنم. جیل دۆلۆز لە باسی نیتشەدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات زیاتر لە کەسیەتییەکی چەمکسازی هەبووە، دوایین کەسیەتیی چەمکسازیی ئەو شێتییەکەی بووە. لەپەنای کەسیەتییە چەمکساییەکانییەوە، بیرکردنەوە فەلسەفییەکانی خۆی دەربڕیوە. مادام شیعر داهێنانی وێنە بێت و شاعیر وێنەساز بێت، ئەوە لەبری دەستەواژەی (دەمامک) دەستەواژەی (کەسیەتیی وێنەسازی) بە گونجاوتر دەزانم، شاعیران و فەیلەسووفان پەنای بۆ دەبەن، زۆرجار کەسیەتییەک لە مێژوودا، یان لە ناو ئەفسانەکاندا هەڵدەبژێرن و لە پەنایانەوە دیدگەکانی خۆیان دەخەنە ڕوو، هاوشێوەی نیتشە کە «زەردەشت»ی هەڵبژارد، لە پەنای زەردەشتەوە، چەمکی مرۆڤی باڵا و بیری ئازاد و گەڕانەوەی هەمیشەیی خستە ڕوو. نیتشە زیاتر لە کەسیەتییەکی چەمکسازیی هەبووە، وەک «زەردەشت، مەسیح، سوکرات» زەردەشت بیری ئازاد و ڕەوشتی چاکی بە مرۆڤ داوە، مەسیح میهرەبانی و سوکراتیش حەقیقەت.

بەکارهێنانی کەسیەتیی وێنەسازی لە شیعریشدا ڕەنگی داوەتەوە. لە شیعری عەرەبیدا لەلای عەبدولوەهاب بەیاتی پەنای بۆ براوە، بەیاتی ناوی «عائیشە» کە مەعشووقە ئەفسانەییەکەی (عومەر خەیام)ی شاعیر بووە بەکاردەهێنێت، بەکارهێنانی کەسیەتیی چەمکسازی وەک عائیشە جگە لەوەی لای بەیاتی دەلالاتی خۆی هەیە، لە هەمان کاتدا ئامرازێکی هونەرییە و دەرفەتی داهێنان زیاتر دەکات. عائیشە لە دەلالەتی زمانیدا دەبێتە جۆرێک لە ئەفسانە و هێما بۆ ئەڤینێکی بەردەوام و نوێ دەکات.

لە شیعری کوردیدا، (ئەنوەر قادر محەمەد) کەسیەتییەکی ڕاستەقینە و مێژوویی وەک «مەولانا خالیدی نەقشبەندی» هەڵدەبژێرێت و چامەی «غەریبی» دەنووسێت. لەپەنای غەریبیی مەولاناوە باس لە غەریبیی خۆی دەکات.

لە کۆمەڵە شیعری (ئاژاوەی بێدەنگ)دا، دەقنووس هەتا سەر بە جێناوی لکاوی یەکەم و کەسی تاکەوە قسە ناکات، گریان و حەسرەتی خۆی بۆ ڕابوردوو، تووڕەیی ئەو لە ئێستا، لەپەنای کەسیەتییە وێنەسازیەکانییەوە دەبیستین، عوسابی بوونی ئەو لە پشت دەقی «ئەلبێر کامو» و «هۆڵدن کاڵفیلد»ـەوە دەبینرێت. هەریەک لەو دوو کەسیەتییەش لە زمانی شیعریی (ڕاهۆز کامەران)دا هەڵگری ئاماژەی تایبەتن، کەسیەتیی وێنەسازیی یەکەمیان نووسەر و شانۆنامەنووسێکی ڕەشبین و یاخی و بەرجەستەیە، (مرۆڤی یاخی) لە بەناوبانگترین کتێبەکانیەتی، هەڵبەتە بەتەنیشت شانۆنامەکانییەوە. کەسیەتیی وێنەسازی دووەم دەقنووسی کارەکتەرێکی خەیاڵیی ناو ڕۆمانی (پاسەوانیک لە مەزرا)ی دی سالینجەرە، سیمبۆلی یاخیبوون و ڕەشبینییە. لەو دیو یاخی بوون و ڕەشبینییەکانی کەسیەتییە وێنەسازییەکانییەوە،

یاخیبوون و ڕەشبینی دەقنووس دەبینرێت.

پێویستم بەوەیە بگەمە لای باوکم،
بڵێم برای ئازیز ئەو دەمانچە حیزە ڕووبکەرە خۆت،
ئەو فیشکە ناوی خۆتی لێبهێنە،
خۆت کە نوێنەری کۆنەپارێزانی جیهانی
(هـ.س، ل٦٧).

دەقنووس دەیەوێت ململانێی نێوان نەوەکان، هەڵگرانی بەهای کۆن و نوێ، لە ڕێگەی (کالْفیلد) کەسیەتییە وێنەسازییەکەیەوە نیشان بدات. نیشاندانێک بە نەغمەیەکی نیتشەییانە، نیتشە دەڵێت «ئەو لەوحە کۆنانە بشکێنن» مەبەستی لەو ڕێنماییانەیە بۆ مووسا دابەزیون، دەقنووسیش ڕوو دەکاتە باوکی و دەڵێت: بەو فیشەکە خۆت بکوژە. کوشتنی باوک لە چیرۆکە ئۆدیبییەکەدا مرۆڤ تووشی هەست کردن بە گوناه و پەشیمانی دەکاتەوە، هەر بۆ خۆپاراستن لە تووشبوون بەو هەستە، دەقنووس پەنای بردووەتەوە بەر کەسیەتییە چەمکسازییەکە، باری قورسی گوناه و پەشیمانی دوای کوشتن دەدات بەسەر کالْفیلددا.

٦

نیورۆتیکی گوتاری زاڵی شیعری ڕاهۆز کامەرانە، ئەم گوتارە هەر لە پێناو ڕەتکردنەوەی ڕەشبینانەی واقیعدا نییە، بەڵکوو ڕەتکردنەوە گۆڕاوە بۆ یاخیبوون وەک پێشتر نموونەمان لە دەقی «ئایا هەموو شاعیرێک سەرەتا لە شتێک هەڵهاتووە»؟دا هێنایەوە، دۆخی ڕەشبینی بۆ یاخیبوون گۆڕاوە. یاخیبوون دۆخێکی شیعری و شیعرییەتی بە ژیان بەخشیوە، ئەمەش لەو ڕوانگەیەوە شیعرییبوون، واتە ڕەتکردنەوەی دۆخی سەپێنراو، شیعرییەتیش بریتییە لەو کاریگەرییەی یاخیبوون دروستی دەکات.

کاریگەرییەکەش لەو پرسیارەدا ڕەنگی داوەتەوە کە دەپرسێت»، «ئایا هەموو شاعیرێک سەرەتا لە شتێک هەڵهاتووە»؟، هەر ئەمەش ڕێگەی پێ داین گوتاری نیورۆتیک و شیعرییەتی یاخیبوون بکەین بە ناونیشانی ئەم نووسینەمان.

سەرچاوەکان:

١- العقل الشعري، خزعل الماجدي، ط١، ٢٠١١.
٢- مرض بالغرب، جورج طرابيشي، ٢٠٠٥.
٣- ڕاهۆز کامەران، ئاژاوەی بێدەنگ، ٢٠٢٣.
٤- ادونيس، سياسة الشعر، سنة، ١٩٨٥.
٥- حسێن لەتیف، عەقڵی شیعری، ٢٠٢١.